

УДК 327-049.5(560)“20”

Шокола Ю.О.

БЕЗПЕКОВА ПОЛІТИКА ТУРЕЧЧИНИ В ЧОРНОМОРСЬКОМУ РЕГІОНІ У ПОСТБІПОЛЯРНУ ДОБУ

У статті здійснено комплексний аналіз безпекової політики Турецької Республіки в регіоні Чорного моря в контексті глобальних змін системи міжнародних відносин постбіполярного періоду (принципи, на яких будується зазначена політика, її цілі, зміст, форми і напрями реалізації; роль Чорноморських проток та енергетики в контексті забезпечення практичного втілення інтересів Республіки Туреччина в Чорноморському регіоні).

Ключові слова: Туреччина, безпекова політика, Чорноморський регіон, енергетика, Чорноморські протоки, постбіполярний період.

Постановка проблеми. Республіка Туреччина з давніх часів є важливим актором як міжнародної, так і регіональної політики. Вигідне геополітичне розташування країни на стику Європи та Азії, володіння Чорноморськими протоками, вихід до Чорного моря, ідентифікація країни з європейською і близькосхідною цивілізацією з одного боку обґрунтовує претензії країни на регіональне лідерство в Чорноморському і Близькосхідному регіонах, а з іншого боку збільшує кількість загроз, що безпосередньо впливають на безпекове середовище держави і визначають стратегічні пріоритети

зовнішньополітичної й безпекової діяльності Анкари.

Тенденція до ускладнення геостратегічної ситуації у басейні Чорного моря перетворює його на турбулентну «сіру геополітичну зону», де Туреччина намагається проводити політику пошуку оптимальних моделей та шляхів протидії деструктивним впливам, традиційним і новим загрозам. У контексті розв'язання безпекових питань у регіоні Чорного моря Турецька Республіка відходить від політики маневрування, властивої для 1990-х років, до позиції набуття статусу впливового актора як у забезпеченні безпеки регіону, так і на світовій арені.

Аналіз актуальних досліджень і публікацій. Узагальнюючі дослідження з поставленої проблеми; оприлюднені документи, статті, в яких дослідники розглядають загальну концепцію зовнішньої політики країни, зокрема праці українських дослідників – М. Гончара, С. Жук, А. Чубика, Л. Мажара, В. Павленка, В. Бочарнікова, С. Свешнікова, Т. Папаян, Р. Дремлюга; дослідження М. Алієва, Є. Габер, А. Васильєва; аналітичні праці Ю. Мавріної, Ф. Ларрабі, та Я. Лессера, Н. Крістофіса, М. Єсілтаса, Б. Тукаса; роботи турецьких дослідників Р. Їлмаз-Бозкуш, С. Гьокая, С. Адара, Дж. Доуру, Б. Еджевіта, С. Гірая, Г. Кочера, М. Гюль, Б. Озарслана; наукові публікації відчизняних та зарубіжних дослідників, таких як П. Анастасов, О. Тюфекджі, Ф. Айдин Тутку, М. Воротнюк, Е. Онал-Киличбейлі й О. Оздамар, С. Веземан, А. Куїмова; монографія Б. Пірона, Р. Луїса, Р. С'єрра; монографія Х. Чомара, Б. Шекера, С. Санджактара, В. Татара; публікації таких аналітичних інституцій, як «ЮА АНАЛІТИКА», «Інститут зовнішньополітичних досліджень», «Квартальна турецька політика»; дослідження представників західної наукової школи, зокрема Я. Лессера, М. Хоффмана, Д. Сайгіна, П. Гордона,

вітчизняного дослідника М. Замікули; публікації дослідницьких інститутів – «Центру стратегічних і міжнародних досліджень», «Стокгольмського міжнародного інституту досліджень проблем миру»; офіційні документи, зокрема конвенція Монтре (1936), зовнішньополітична концепція А. Давутоглу, а також дані Міністерства закордонних справ Турецької Республіки дали офіційний погляд на діяльність держави в області зовнішньої політики, заклали підґрунтя та значно розширили межі дослідження даного питання.

Метою статті є виявлення особливостей імплементації безпекової політики Турецької Республіки в Чорноморському регіоні після розпаду Ялтинсько-потсдамської системи міжнародних відносин.

Виклад основного матеріалу. Стратегічне геополітичне розташування Турецької Республіки перетворили країну на важливого та впливового актора міжнародних відносин, що претендує на регіональне лідерство [14; 17]. В умовах «холодної війни», а згодом і становлення постбіполярної системи міжнародних відносин, Туреччина зарекомендувала себе як вірний союзник Заходу (член НАТО з 1952 року) у боротьбі проти Радянського Союзу, а також вирішенні регіональних проблем [27; 29].

Після закінчення періоду блокового протистояння Турецька Республіка відкинула політику ізоляціонізму і почала встановлювати й активно розвивати відносини із сусідніми країнами та регіонами [4; 5]. Найвищої точки така активність досягла під час перебування при владі нинішньої політичної адміністрації, а концептуальні засади нової зовнішньої політики були закладені міністром закордонних справ (2009–2014) та прем'єр-міністром Туреччини Ахметом Давутоглу у його праці «Стратегічна глибина: міжнародне положення Туреччини».

А. Давутоглу виділяє три методологічні принципи та п'ять принципів дії, що по-новому характеризують зовнішньополітичну стратегію діяльності Туреччини на міжнародній арені. Відповідно до першого методологічного принципу Турецька Республіка намагається використовувати ідеалістичний, прогностичний підхід до реалізації зовнішньої політики [3].

Другий методологічний принцип полягає у проведенні послідовної політики не лише в регіоні, але й у всьому світі з акцентом на недопущення конфронтації з іншими впливовими міжнародними акторами, такими як ЄС, США, Російська Федерація [2].

Третій методологічний принцип характеризується появою нового дипломатичного дискурсу, що полягає у застосуванні «м'якої сили» як основи реалізації зовнішньої політики Туреччини: відносини із сусідніми державами будуються на основі принципу «безпеки для всіх», «політичного діалогу на високому рівні», «економічної взаємозалежності», а також «культурної гармонії і взаємоповаги» [22].

Серед принципів дії у зовнішньополітичній концепції Давутоглу виділяє підтримання балансу між внутрішньою безпекою та демократією, слідування політиці «нуль проблем з сусідами».

Стратегія А. Давутоглу «нуль проблем із сусідами» ґрунтується на важливому принципі: з метою перетворення Туреччини у безсумнівного регіонального лідера – успішної мусульманської демократії західного типу, Республіка має звести до нуля свої проблеми із сусідами, вирішити всі внутрішні протиріччя й надалі розвивати свою економіку [25].

Давутоглу також наголошує на необхідності застосування проактивної дипломатії, багатовекторної зовнішньої політики, націленої не на конкуренцію, а

на взаємодоповнення, а також так званої «ритмічної дипломатії», що передбачає активне залучення держави до участі у всіх міжнародних організаціях та ініціативах [21; 22]. Турецька Республіка стала ініціатором створення Організації Чорноморського Економічного Співробітництва, а також безпекових Чорноморських ініціатив: БЛЕКСІФОР та Чорноморської гармонії [1; 35].

Простежуються зміни безпекової ідентичності країни: розширення «зони відповідальності» Туреччини, що полягає в бажанні не лише гарантувати свою безпеку, але й проектувати її з метою створення нового образу безпеки в регіоні [3; 29].

Під час «холодної війни» саме членство в НАТО визначало політику безпеки і оборони Туреччини. Після припинення блокового протиборства структури і процеси світової політики піддалися важливому процесу змін і трансформації [46].

Загалом безпекова стратегія Турецької Республіки виходить із загальної концепції поведінки держави на міжнародній арені, на неї впливають декілька чинників, що виступають своєрідним підґрунтям для її формування.

Першим таким чинником є історична спадщина [22]. Імплементуючи концепцію неоосманізму, Туреччина намагається посилити, а в подальшому і збільшити свій вплив на ті території, що раніше знаходилися під контролем Османської імперії [24]. Така стратегія перетворює Близький Схід на пріоритетний напрямок безпекової та зовнішньої політики держави [14; 37].

Наступним чинником є релігійний фактор [24]. Протягом тривалого часу Туреччина залишалася прикладом вестернізованої та секуляризованої мусульманської країни. Однак прихід до влади у 2002 році помірної ісламської партії Справедливості та Розвитку (ПСР) призвів до посилення впливу релігії на суспільство [20]. Важливим внутрішнім

трендом стає повільна ісламізація, що має значний вплив на відносини із країнами-сусідами, регіональними акторами, а також із глобальними лідерами [4].

Третім чинником є етнічна спорідненість. Туреччина забезпечує реалізацію даного чинника через концепцію пантюркізму, що є складовим елементом зовнішньополітичного курсу країни [22; 37].

Геополітичне положення країни відіграє також не останню роль у формуванні безпекової стратегії. Туреччина прагне використати своє розташування на стику трьох регіональних безпекових комплексів, а це, в свою чергу, робить неможливим для країни приєднання до одного з них [37; 64]. На сьогодні Туреччина намагається стати учасником інтеграційних процесів, що відбуваються в різних регіонах з метою забезпечення власних інтересів, посилення позицій в якості регіонального лідера [8].

У відповідності з концепцією зовнішньої політики та безпеки у Чорноморському регіоні, Республіка Туреччина виділяє три найважливіші напрямки, що характеризуються реалізацією співпраці з ОЧЕС, країнами Південного Кавказу, а також Російською Федерацією [12; 32].

Так, перспективними напрямками підтримання безпеки у регіоні Чорного моря Туреччина вважає активізацію власних ініціатив, таких як спільна Чорноморська група військово-морського співробітництва «BLACKSEAFOR» (2001 р.), а також ініціативу «Чорноморська гармонія» (2004 р.), що в перспективі може розглядатися країнами як морський компонент багатонаціональних миротворчих сил у Чорному морі [12; 19].

Іншим напрямком стратегії Туреччини в регіоні Чорного моря є сприяння посиленню діяльності НАТО та ЄС з метою забезпечення регіональної безпеки та стабільності, що знаходиться

під загрозою нових небезпек, що створюють безпосередньо актори – держави-члени Чорноморського регіону [26; 27].

Поряд з цим, Чорне море розглядається Туреччиною як природний сполучник між потужними регіонами видобутку (Каспійський регіон як альтернатива російським енергоносіям) і регіонами споживання вуглеводневих ресурсів (Європейський Союз та його сусіди) [7, с. 49].

Ще наприкінці 1990-х років владні структури Туреччини висловилися стосовно ідеї перетворення країни на енергетичний центр і ключовий регіон транспортування євразійських енергетичних ресурсів [24].

Нині Туреччина активно апелює до цієї ідеї, наголошуючи на важливості її ролі в енергетичній сфері регіону. Мета: провести через її власну територію якомога більше транзитних трубопроводів і тим самим розширити транзитні можливості країни [33]. Практичним втілення даного концепту слугує трубопровід Баку-Тбілісі-Джейхан [37].

Турецька Республіка, маючи велику залежність від імпорту енергоносіїв, пріоритетом політики в Чорноморському регіоні ставить прагнення забезпечити країну альтернативними джерелами енергопостачання, перейняти роль транзитера енергоносіїв до Європейського Союзу і тим самим зміцнити свої регіональні позиції [33; 12].

Вже реалізованими вважаються проекти трубопроводу Баку-Тбілісі-Ерзурум (природний газ), Баку-Тбілісі-Джейхан (нафта), Турецько-грецький інтерконектор, введений в експлуатацію 2007 року в межах проєкту INOGATE, що забезпечує можливості поставок газу до Греції, а також Трансанатолійський газопровід (TANAP), що проходить з Азербайджану через Туреччину до Європи [44; 48]. 2003 року в експлуатацію було введено «Блакитний потік» – газогін,

метою якого є поставки російського природного газу до Туреччини через акваторію Чорного моря в обхід третіх країн (призупинений в травні 2020 року) для продажу газу в Європу і, можливо, перешкодження діяльності нафтопроводу Набукко, через який європейці хочуть імпортувати каспійський та середньоазіатський газ, не перетинаючи територію Росії [33].

Географічне положення Туреччини як мосту між Європою і східними виробниками енергії робить країну стратегічно важливою у будь-якій стратегії диверсифікації енергетики ЄС, особливо щодо природного газу [17; 20]. Туреччина прагне забезпечити для ЄС надійний альтернативний шлях постачання [33].

Одним із ключових проєктів, що покликаний забезпечити Турецькій Республіці статус стратегічно важливого енергетичного партнера ЄС та лідера транзиту енергоносіїв, є так званий південний газовий коридор – Трансанатолійський газопровід (TANAP), призначений для транспортування газу з родовища Шах-Деніз в Азербайджані через Туреччину до Європи в обхід російського «блакитного палива» з Каспію та Середнього Сходу [47; 48]. Проєкт був анонсований у 2011 році на Третньому Чорноморському енергетичному і економічному форумі в Стамбулі [49].

Необхідно також підкреслити, що TANAP є регіональним проєктом, спрямованим на зміцнення миру в регіоні. Маючи стратегічну підтримку з боку спорідненої Туреччини, Азербайджан зацікавлений в транспортуванні своїх енергоресурсів на Захід з метою привертання уваги західних країн до проблеми повернення окупованих територій [10; 40].

Відповідно до енергетичної стратегії Турецької республіки, TANAP залишається найбільш важливим енергетичним проєктом, що приносить країні значні дивіденди. На думку владних структур

республіки, країна поки не може повністю ліквідувати свою залежність від російського палива, однак вона володіє всіма необхідними характеристиками, щоб сприяти диверсифікації європейської енергетики [41].

У 2010 році мала місце тривала дискусія з розробки Південного Енергетичного Коридору, проєкт якого передбачав об'єднати багатий на нафту і газ Каспійський регіон та сусідні країни з європейськими споживачами з метою зменшення залежності ЄС від російської продукції [41; 47]. Проте «Південний потік» так і не був реалізований.

У 2014 році, після виходу Болгарії з проєкту, маршрут морської частини трубопроводу був змінений, а президент Росії оголосив про відмову прокладати «Південний потік» через Чорне море до Болгарії і заявив, що дві нитки цього газопроводу будуть перенаправлені до Туреччини [13]. Так, новим експортним трубопроводом «Газпрому» став «Турецький потік», призначений для поставок газу через Чорне море до Туреччини і транзитом через її територію до Європи.

Останнім часом Туреччина, з метою зменшення залежності від російських енергоресурсів, заморозила використання «Турецького потоку» і переорієнтувалася на співпрацю зі своїм головним партнером в цій сфері – Азербайджаном [12; 30].

У 2019 р. Туреччина виявила значну кількість природного газу в Чорному морі, що ще більше зміцнило її позиції в регіоні. Президент країни зазначив: «Туреччина зробила найбільше відкриття природного газу в Чорному морі в історії», наголошуючи, що незабаром країна стане чистим експортером енергії [49; 59].

Чорноморські протоки (протоки Босфор і Дарданелли, а також Мармурове море, що їх поєднує) завжди знаходилися в центрі уваги і жаданих устремлінь європейських держав завдяки значним

економічним і політичним перевагам, що забезпечували контроль над ними.

Унікальним є саме географічне розташування проток, оскільки вони розділяють два континенти – Європу та Азію і з'єднують два моря – Чорне та Середземне, будучи, єдиним виходом для країн Чорного моря до теплих незамерзаючих морів і далі в світовий океан. Протоки розглядаються країнами в якості так званих «ключів» в порти усього світу; також вони мають стратегічне військове значення – той, хто контролює протоки, може використовувати їх в якості точки входу чи виходу військово-морських сил до чи з Чорного моря [18; 50].

Загалом Чорноморські протоки за своїм правовим статусом є міжнародними, а за приналежністю – турецькими, оскільки береги проток належать виключно одній країні – Турецькій Республіці. Туреччина має абсолютне панування над Чорним морем [39]. Лише одними чорноморськими «дверима», а саме Босфором (Стамбул), можуть бути перекриті комунікації з будь-якою іншою частиною світу, оскільки жодне судно не може пройти це море, якщо порт (Стамбул) вважає за потрібне заборонити його прохід [18; 28].

Вигідне міжнародне положення Турецької Республіки, як і Османської імперії в минулому, пояснюється тим фактом, що країна є мостом між Європою і Азією; вона контролює протоки між Чорним морем, Егейським і Середземним морями. Все, що впливає на безпеку проток, загрожує і самій Республіці Туреччина [29]. Як сполучна ланка між Європою і Азією, Туреччина стурбована безпекою балканського і азіатського підходів до проток і проблемою політичної безпеки цих регіонів [20; 52]. Економічні інтереси держави в протоці надзвичайно важливі [18; 31].

Контроль над протоками – найстаріша і найбільш важлива проблема в історії Османської імперії та Турецької

республіки. Із завоюванням Стамбулу в 1453 році панування Османської імперії в протоках тривало до першої половини XIX століття. У результаті підписання «Договору Кале-і Султаніє (Чанаккале)» в 1809 році розпочався період регулювання проток шляхом укладання двосторонніх угод. Після закінчення чергової російсько-турецької війни у 1829 році було підписано Адріанопольський мирний договір, згідно з яким Османська імперія надала російським підданам право вільної торгівлі на всій території і свободу плавання для комерційного флоту будь-яких держав по Дунаю і протоках Босфор та Дарданелли [18]. У 1841 р. за участю іноземних держав було підписано Лондонську конвенцію про протоки, що відновила «давнє правило» Османської імперії, згідно з яким Босфор і Дарданелли в мирний час оголошувалися закритими для проходу військових суден усіх країн і таким чином обмежувалось право імперії зачиняти і відчиняти протоки за власним бажанням [45].

Після закінчення Кримської війни Чорноморські протоки зберегли міжнародний статус, що застосовувався як до торгових, так і до військових суден.

Правовий режим Чорноморських проток та режим Чорного моря залишався, як передбачено Лондонським договором 1871 року, таким до початку Першої Світової війни. Однак, за секретною угодою 1915 року, протоки передавалися Російській імперії [45].

У 1923 році було проведено Лозаннську конференцію, на якій держави Антанти наполягали на вільному проході через протоки військових суден всіх країн в мирний, а також у воєнний час у випадку, якщо Туреччина залишиться нейтральною. Туреччина не погодилася на невігідні їй угоди і отримання можливості ремілітаризувати зону проток шляхом підписання нової конвенції з регулювання проток – Конвенції Монтре 1936 року [20]. Була прийнята певна «свобода проходу і виходу з Чорного моря через протоки» з

певними обмеженнями для військових кораблів: за умови попереднього повідомлення владі Туреччини держави Чорного моря можуть проводити через протоки в мирний час свої військові кораблі будь-якого класу [38]. Для військових кораблів нечорноморських держав введені істотні обмеження по класу і по тоннажу (не більше 30 000 тон) з терміном перебування не більше 21 доби. У разі участі Туреччини у війні, а також якщо країна вважатиме, що вона безпосередньо знаходиться під загрозою війни, їй надається право дозволяти або забороняти прохід через протоки будь-яких військових кораблів. Під час війни, в якій Туреччина не бере участі, протоки повинні бути закритими для проходу військових суден будь-якої держави, що бере участь у війні. Конвенція ліквідувала міжнародну комісію з проток, передбачену умовами Лозаннської конвенції, й передала дані функції уряду Туреччини [38].

Друга Світова війна продемонструвала недоліки Конвенції, тому в 1946 році, зацікавлені в Чорноморському регіоні СРСР, Великобританія, США та Туреччина, вдалися до спроби перегляду регулювання проток.

Протягом всього періоду історії Турецька Республіка намагалася обмежити прохід суден через свої протоки. Під час «холодної війни» Чорне море стало ареною безпосереднього протиборства двох блоків під егідою США і СРСР [35]. В умовах чергової ескалації «холодної війни» після радянської інтервенції до Афганістану, у 1982 році Турецька Республіка в односторонньому порядку розширила дію Регламенту порту Стамбул на частину протоки Босфор і таким чином дещо обмежила прохід суден через Чорноморські протоки [9; 11]. На той час ці обмеження носили більше технічний характер і були спрямовані на забезпечення безпеки судноплавства.

Одночасно з розпадом Радянського Союзу і ослабленням позицій Росії роль і вплив Туреччини в регіоні стали зростати, особливо беручи до уваги збільшення її економічного потенціалу і активної підтримки держав-членів НАТО [21]. Туреччина здійснила рішучі кроки зі зміцнення власних позицій в Причорномор'ї, використовуючи у цих цілях свій суверенітет і контроль над Чорноморськими протоками. Держава намагалася скористатися нестабільністю більшості причорноморських держав і здійснила декілька кроків з фактичного виходу із конвенції Монтре та націоналізації Чорноморських проток [28].

У 1994 році Туреччина пішла шляхом встановлення міжнародних правил без участі держав, що підписали Конвенцію Монтре, і, таким чином, підмінила міжнародно-правові норми встановленням національного законодавства. По суті, Турецька Республіка стала на шлях повільної монополізації проток. Уже 1 липня 1994 року вона ввела в дію Регламент, що поширювався на всі Чорноморські протоки [16]. Нова редакція Регламенту передбачала право турецької влади припиняти судноплавство в протоках за наявності досить широкого переліку причин, вводити обов'язкову лоцманську провідку там, де вона визнається необхідною, а також дозволяла проводити огляд торгових суден «на предмет їх відповідності національним і міжнародним експлуатаційно-екологічним стандартам», вводилися санкції (повернення судна) за їх недотримання [9].

Дії Республіки Туреччина викликали стурбованість з боку інших суб'єктів міжнародного морського права, в тому числі і Росії, що має життєво важливі інтереси в регіоні. Регламент 1994 року має ряд положень, направлених на посилення безпеки судноплавства, до проблеми якої Туреччина і апелює з метою відстоювання інтересів і збільшення впливу [11; 28].

Тому в листопаді 1994 року Міжнародна морська організація (ММО) запровадила нові правила, що були розроблені Комітетом з безпеки на морі, з метою коригування односторонніх дій Туреччини. Задля послаблення міжнародного тиску, турецька сторона прийняла і ввела в 1998 році запропонований Регламент, однак фактично продовжила керуватися своїм національним законодавством з метою не допустити посилення впливу на країну та протоки іноземних держав [9].

Варіант нового Регламенту 1998 року можна вважати компромісним, адже він певним чином пом'якшив проблему транспортування російської нафти. Регламент 1998 втратив положення, що стосуються проходу військових кораблів, було обмежено дію законодавства Туреччини щодо транзитних суден, скорочено кількість підстав для припинення судноплавства у протоках. При цьому документ затвердив право Туреччини регулювати рух суден, що полягає у частковому обмеженні свободи проходу [11]. Однак протиріччя між Регламентом та Конвенцією Монтре, а також правилами та рекомендаціями ММО, залишаються невирішеними [16].

У свою чергу, ММО зазначає, що політика Туреччини в галузі забезпечення безпеки судноплавства і охорони морського середовища в більшій мірі відповідає завданням цієї організації, ніж економічна стурбованість прибережних держав, тому загалом Туреччина не порушує міжнародні норми морського права [29].

Для підтримки Конвенції Монтре Туреччина намагалася обмежити вхід зовнішніх сил в Чорне море. Проте, після 11 вересня 2001 року, Чорне море й відповідно Чорноморський регіон набули стратегічного значення, зважаючи на прилеглисть до Близького Сходу [16]. У жовтні 2002 року в Туреччині була прийнята нова Інструкція про застосування

правил судноплавства в протоках: уточнювався і деталізувався порядок застосування вже наявних правил [34].

Виконуючи положення Конвенції Монтре у 2008 році, під час Південноосетинського конфлікту Туреччина задіяла механізми документу і не пропустила через Чорноморські протоки ряд військових кораблів Шостого флоту ВМС США, що рухався на допомогу Грузії [1; 38]. З 2008 р. регіональна політика Туреччини значною мірою визначалася концепцією створення «регіональних рішень для регіональних проблем», так званого внеску до іміджу Анкари як незалежного актора безпекової політики регіону, що відіграє провідну роль у регіональних процесах при мінімізації військової і часом дипломатичної присутності в регіоні Чорного моря його традиційних західних партнерів [30].

Виходячи з прагнення Туреччини монополізувати використання Чорноморських проток, у 2011 році прем'єр-міністром Туреччини Реджепом Ердоганом було оголошено про будівництво нового інфраструктурного проєкту, відомого як Стамбульський канал, що представляє найбільший виклик правовому та практичному статусу-кво в протоках [51].

Анексія Росією Криму, посилені мілітаризація Чорного моря, що вступила у свою активну фазу з 2014 року, занепокоїла Туреччину [15]. У травні 2016 року президент Туреччини відкрито засудив те, що Російська Федерація вважає Чорне море «російським озером». Після анексії Криму представники США запропонували посилити присутність НАТО в Чорному морі, що, швидше за все, посилить напруженість між США та Туреччиною, та ще більше підірве порядок, заснований на сталих правилах [36].

Висновки. Завершення блокового протистояння періоду «холодної війни» стало визначною подією в регіоні Чорного моря, що перетворило його на арену

міжнародної співпраці, конкуренції та усталення регіональної безпекової ідентичності.

Безпекова стратегія Турецької Республіки виходить із загальної концепції поведінки держави на міжнародній арені. Основні засади зовнішньої та безпекової політики Туреччини, висвітлені у доктрині «Стратегічна глибина» Ахмета Давутоглу, демонструють, що Туреччина стала проводити політику, орієнтовану на перетворення країни на впливового регіонального лідера, одного із важливих акторів міжнародної дипломатії.

Даний факт диктує їй багатовекторну зовнішню політику, перетворює республіку на гаранта безпеки і стабільності не лише національної, але і регіональної. Зовнішньополітичний активізм пронизує концепцію нової турецької зовнішньої та безпекової політики, основними характеристиками якої, з приходом до влади партії Справедливості та Розвитку, стають: «бажання бути активними та ризикувати», намагання порозумітися з сусідами і розв'язати двосторонні конфлікти, а також трансформація турецького світогляду до безпрограшної стратегії, що відповідає інтересам усіх сторін.

Головною доктриною зовнішньополітичної діяльності Туреччини залишається доктрина «нуль проблем із сусідами», архітектори якої виступають за пошук компромісів із сусідніми країнами з метою налагодження з ними партнерства; зростання ролі Туреччини як впливового актора на міжнародній арені, формування позитивного іміджу держави; застосування «м'якої сили» через реалізацію державними установами та неурядовими і релігійними організаціями гуманітарних і соціальних проєктів та програм.

Активною залишається і безпекова стратегія країни. Турецька Республіка намагається виконати чимало завдань, серед яких – прагнення перетворитися на фактор сили та рівноваги; створити у

своєму оточенні «пояс миру та безпеки»; зближення та розвитку позитивних відносин з іншими країнами. Така «переоцінка» безпеки характеризується відходом від колишньої оборонної стратегії країни у напрямку до більш жорсткої, активно-наступальної, що свідчить про трансформацію безпекової стратегії держави. Водночас на сьогодні Туреччина вдається до використання своєї «м'якої сили» більше, ніж до демонстрації власної військової міці.

Відповідно до безпекової концепції Турецької Республіки, географічне положення є головним фактором, що визначає політику національної безпеки і оборони країни: елементами безпекової політики Туреччини в республіканську епоху стають «страх занедбаності і страх втрати території», а також «географічний детермінізм». Якщо довгий час пріоритетним вважався європейський вектор зовнішньої та безпекової політики, то на сьогодні відносини Туреччини з ЄС переживають період кризи, що призвела до переорієнтації країни на посилення свого регіонального лідерства на Близькому Сході та регіоні Чорного моря.

На сьогодні безпекова політика Республіки є двозначною. З одного боку, один із її напрямків полягає у суто оборонному підході забезпечення територіальної цілісності країни, спрямований проти дестабілізуючих чинників. З іншого боку, Республіка намагається підтримувати імідж регіонального лідера, що вимагає активного залучення країни у міжнародні та регіональні процеси, що з часом набувають більш нестабільного характеру.

Енергетика й енергетична безпека, в свою чергу, розглядаються в регіональному вимірі як один із ключових елементів безпекової політики держави в регіоні Чорного моря. Турецька Республіка проводить дедалі активнішу енергетичну дипломатію, спрямовану на забезпечення енергетичної безпеки в Чорноморському

регіоні. Чорне море розглядається Туреччиною як природний сполучник між потужними регіонами видобутку (Росія, Каспійський регіон з ресурсами Західного Казахстану, Азербайджану та Туркменістану як альтернатива російським енергоносіям) і регіонами споживання необхідних вуглеводневих (енергетичних) ресурсів (Європейський Союз та його сусіди). Держава позиціонує себе в якості ключового енергетичного гравця і самостійного силового полюсу Чорноморського регіону. Одним із значних останніх проєктів розвитку енергетичної інфраструктури став «Турецький потік», що з'єднує російський газ під Чорним морем з турецькою енергетичною мережею, що йде до країн Європи (газопровід TANAP).

Однак, залежність країни від використання природного газу зростає разом зі зростанням імпорту нафти та газу, внаслідок чого Республіка дедалі більше намагається зменшити залежність від Російської Федерації, побудувати конкурентний ринок енергоносіїв з метою реалізації своєї енергетичної безпекової стратегії – перетворитися на регіональний енергетичний хаб.

Останнім часом Анкара намагається зменшити свою залежність від Росії («Блакитний потік», «Турецький потік») шляхом імпорту вуглеводнів з країн Південного Кавказу, в першу чергу, Азербайджану, що реалізується функціонуванням трубопроводів Баку-Тбілісі-Джейхан, Баку-Тбілісі-Ерзурум. Відсутність внутрішніх енергетичних ресурсів не завадила Туреччині стати своєрідним енергетичним центром, а нафто- і газопроводи з Іраку та Кавказу сходяться в Анатолії.

Для Туреччини Чорне море залишається одним з найважливіших геостратегічних елементів у нафтогазовому сполученні. Унікальне географічне розташування Чорноморських проток забезпечує Республіці Туреччина

значні економічні та політичні переваги: протоки з'єднують Європу та Азію, Чорне море з Індійським океаном через Суецький канал та Червоне море і залишаються єдиними шляхами виходу чорноморських держав до відкритого моря. Туреччина використовує протоки в якості «ключів безпеки», керуючись правилом – «той, хто контролює протоки, може використовувати їх в якості точки входу чи виходу військово-морських сил до чи з Чорного моря».

Оскільки все, що впливає на безпеку проток, загрожує і самій Республіці Туреччина, вона більше, ніж будь-яка інша держава, стурбована проблемою безпеки цього великого водного шляху. Як сполучна ланка між Європою і Азією, Туреччина переймається безпекою балканського і азіатського підходів до проток і проблемою політичної безпеки цих регіонів.

З прийняттям Конвенції Монтре Туреччина стала на шлях монополізації Чорноморських проток й намагалася обмежувати прохід через протоки, в односторонньому порядку поширюючи на них дію свого внутрішнього законодавства. Суттєві обмеження проходу іноземних держав через протоки були прийняті в 1994 та 1998 роках. Нові правила були введені також в 2000 та 2002 роках. У 2008 році Турецька Республіка використала механізми Конвенції Монтре і не пропустила через протоки судна ВМС США, що рухалися на допомогу Грузії, коли та потерпала від Південноосетинської війни. З анексією Криму Туреччина почала висловлювати занепокоєння щодо посилення і милітаризації РФ в Чорноморському регіоні, ввела нові обмеження, спрямовані на ослаблення давнього чорноморського суперника.

Однак правовий режим Чорноморських проток, встановлений Конвенцією Монтре 1936 року, не відповідає сучасним потребам держав, що зацікавлені у використанні проток.

Туреччина змушена приймати національні законодавчі акти з метою вирішення питань власної безпеки у протоках, що суперечать положенням Конвенції, адже по-новому регламентуються судноплавство у протоках, обмежуючи його. Виходячи з цього, постає питання перегляду режиму проток, що зможе охопити проблеми, що потребують регіонального й міжнародного врегулювання.

Водночас сучасна геополітична ситуація в Чорноморському регіоні і стратегічна лінія великих держав на підвищення політичних ставок у регіоні обмежують потенціал Анкари на реалізацію своїх безпекових інтересів у Чорноморському регіоні.

Висновки. У зв'язку з мінливою динамікою в безпековому середовищі Чорноморського регіону, головним викликом турецьке керівництво розглядає дві крайнощі: «відкриття» регіону для зростаючої присутності НАТО або перетворення Чорного моря на «російське озеро». Сучасна Туреччина знаходиться в перехідному стані: країна більше не обмежується роллю, яку відігравала під час холодної війни, будучи всього лише частиною НАТО, але поки не вибудувала базис для зрілої регіональної політики, яку може проводити регіональна наддержава, тим самим балансуючи між підпорядкуванням США і самостійною зовнішньою та безпековою політикою.

Список використаної літератури :

1. Айдин Тутку Ф. Чорноморська політика Туреччини: Балансування чи «Російська рулетка»? Чорноморська безпека. Аналітичний часопис. 2017. №1(29). Київ. 24 квітня 2017. С. 55–62.
2. Алієв М. М. Зовнішня політика Туреччини наприкінці 90-х рр. XX ст. – на початку XXI ст. *Актуальні проблеми вітчизняної та всесвітньої історії : збірник наукових праць*. – Рівне : 2009. № 17. С. 173–177

3. Воротнюк М. Туреччина: регіональний гравець з глобальними амбіціями. – Київ: Представництво Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні, 2010. – 16 с.
4. Габер Є. Нова зовнішньополітична стратегія Туреччини: локальний, регіональний та глобальний виміри. В *Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності* [Текст] : зб. ст. та аналіт. матеріалів / О. Волович, М. Воротнюк, Є. Габер ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Регіон. філ. у м. Одесі. – О. : Фенікс, 2011. С. 38–74.
5. Габер Є. В. Політика Туреччини в Чорноморському регіоні: двостороннє партнерство чи регіональна інтеграція? *Туреччина у сучасному світі: пошук нової ідентичності* [Текст] : зб. ст. та аналіт. матеріалів / О. Волович, М. Воротнюк, Є. Габер ; Нац. ін-т стратег. дослідж., Регіон. філ. у м. Одесі. – О. : Фенікс, 2011. URL: https://www.academia.edu/1053766/Turkish_Policy_in_the_Black_Sea_Region_Bilateral_Partnership_or_Regional_Integration_in_Ukrainian_email_work_card=view-paper. (дата звернення: 02.02.2021)
6. Габер Є. В. Зовнішня політика Туреччини. 26 грудня 2019. URL: <http://glasweb.com/yevgeniya-gaber/>. (дата звернення: 02.02.2021)
7. Гончар М., Жук С., Чубик А. Енергетична складова Чорноморського регіону: перспективи і загрози. Центр Разумкова. 2011. URL: https://razumkov.org.ua/upload/UA-TR_2011_ukr.pdf. (дата звернення: 03.02.2021)
8. Мавріна Ю. В. Концепція зовнішньої політики Ахмета Давутоглу. *Изв. Саратов. ун-та. Нов. сер. Сер. История. Международные отношения*. 2014. Т. 14, вып. 1. URL: https://www.sgu.ru/sites/default/files/journal/izvestia/pdf/2014/09/22/mavrina_yu.v.pdf (дата звернення: 25.05.2020)
9. Мажар Л. С. Чорноморські протоки Босфор і Дарданелли: міжнародні морські спори з приводу їх використання. Актуальні проблеми міжнародних відносин. 2011. Вип. 101(1). С. 157–161.
10. Павленко В., Бочарніков В., Свешніков С. Закон України «Про національну безпеку України» і потреби нормативно-правового забезпечення воєнної політики. *Національна і глобальна безпека*. 2018. №4. С. 3–7. DOI 10.33099/2618-1614-2018-5-4-03-07
11. Пап'ян Т. М. Туреччина на Чорноморськ і протоки. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. Випуск 93 (Частина II), 2010. С.141–146. URL: <http://journals.iir.kiev.ua/index.php/apmv/article/viewFile/684/642>. (дата звернення: 12.04.2021)
12. Седляр Ю. Безпекова політика Туреччини у Чорноморському регіоні. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Історичні науки*. 2018. № 2. С. 69–74.
13. Турецький потік змінює енергетичну карту Європи. *Українська Енергетика*. 2020. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/turetskyi-potik-zminiuiie-enerhetychnu-kartu-yevropy>. (дата звернення: 03.03.2021)
14. Українсько-турецьке партнерство в контексті безпеки і стабільності Чорноморського регіону. Центр Разумкова. 2011. URL: https://razumkov.org.ua/upload/UA-TR_2011_ukr.pdf. (дата звернення: 03.03.2021)
15. Adar S. Understanding Turkey's Increasingly Militaristic Foreign Policy. *APSA MENA POLITICS*. 2020. No11 (1). URL: <https://apsamena.org/2020/11/10/understanding-turkeys-increasingly-militaristic-foreign-policy/>. (дата звернення: 03.03.2021)
16. Akidemir H. The balance regime provided by the Montreux Convention in terms of the Black Sea riparian states. *Dergipark*. 2016. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/269504>. (дата звернення: 03.03.2021)

17. Anastasov P. Black Sea region: an important crossroads. NATO REVIEW. 2018. URL: <https://www.nato.int/docu/review/tr/articles/2018/05/25/karadeniz-boelgesi-oenemli-bir-kavsak/index.html>.
18. Barbaros S. The importance and status of the Turkish Straits in historical development. *Bahriye Enstitüsü*. 2017. URL: <https://bahriyeenstitusu.org/2017/06/24%C3%A7ilmezdir>. (дата звернення: 03.03.2021)
19. BLACKSEAFOR. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey. 2008. URL: <http://www.mfa.gov.tr/blackseafor.en.mfa>. (дата звернення: 03.03.2021)
20. Christofis N. The Foreign Policy of the «New Turkey»: Priorities, Challenges and Contradictions. *ResearchGate*. 2019. URL: https://www.researchgate.net/publication/331559363_The_Foreign_Policy_of_the_'New_Turkey'_Priorities_Challenges_and_Contradictions. (дата звернення: 03.03.2021)
21. Comar H., Şeker B., Tatar V. Black Sea Geopolitics. *Beta Basım Yayın Dağıtım*. 2017. URL: <https://marseccoe.org/wp-content/uploads/2021/02/Geopolitics-of-the-Black-Sea.pdf> (дата звернення: 03.03.2021)
22. Davutoğlu A. Strategic Depth. Istanbul: Küre Yayınları, 2002. 162 p.
23. Davutoğlu A. Turkey Must Be Central Country. 2004. 89 p.
24. Davutoğlu A. Turkey's Foreign Policy Vision: An Assessment of 2007. 2008. URL: <http://file.setav.org/Files/Pdf/ahmet-davutoglu-turkeys-foreign-policy-vision-an-assessment-of-2007.pdf>. (дата звернення: 03.03.2021)
25. Davutoğlu A. Turkey's Zero-Problems Foreign Policy. 2010. URL: <https://foreignpolicy.com/2010/05/20/turkeys-zero-problems-foreign-policy/>. (дата звернення: 03.03.2021)
26. Defence and Security Policy of the Turkish Republic. *Turkish Ministry of National Defence*. 2020. URL: <https://www.msb.gov.tr/>. (дата звернення: 03.03.2021)
27. Doğru C. Security policy of Turkey – EU Relations. 2009. URL: file:///C:/Users/Home/Downloads/the_red_book_the_bible_of_turkish_foreign.pdf (дата звернення: 03.03.2021)
28. Dremliga R. The Development of the Black Sea Straits Regulation of International Navigation. *ResearchGate*. 2015. URL: https://www.researchgate.net/publication/277359438_The_Development_of_the_Black_Sea_Straits_Regulation_of_International_Navigation. (дата звернення: 03.03.2021)
29. Ecevit B. Turkey's security policies. 2008. URL: https://iiss.tandfonline.com/doi/abs/10.1080/00396337808441766journalCode=tsur20#X_HmLtgbzIV. (дата звернення: 03.03.2021)
30. Gaber E. Turkey's Black sea policy: between «Russian lake» and «NATO's backyard». *UA ANALYTICA*. 2020. URL: <https://ukraine-analytica.org/turkeys-black-sea-policy-between-russian-lake-and-natos-backyard/>. (дата звернення: 03.03.2021)
31. Giray S. Security policy of Turkey and Russia in the Black sea basin. 2011. URL: <http://www.acarindex.com/dosyalar/makale/acarindex-1423906722.pdf>. (дата звернення: 03.03.2021)
32. Gokay S. Turkey's Black Sea policy: the basic parameters and strategies. *OAKA*. 2017. URL: <https://silo.tips/download/trkiye-nn-karadeniz-politkasi-temel-parametreler-ve-stratejler>. (дата звернення: 03.03.2021)
33. Hoffman M., Saygin D., Gordon P. How Turkey can ensure a successful energy transition. Center for American Progress. 2018. URL: <https://www.americanprogress.org/issues/security/reports/2018/07/10/453281/turkey-can-ensure-successful-energy-transition/>. (дата звернення: 03.03.2021)
34. Implementation of the Montreux Convention. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey. 2005. URL: <http://www.mfa.gov.tr/implementation-of-the-montreux-convention.en.mfa>.

35. Koçer G. Black Sea Security: International Embodiments and Turkey. *Dergipark*. 2007. URL: <https://dergipark.org.tr/en/download/article-file/74045>. (дата звернення: 03.03.2021)
36. Koru S. Turkey's Black Sea Policy: Navigating between Russia and the West. *Foreign Policy Research Institute*. 2017. URL: <https://www.fpri.org/article/2017/07/turkeys-black-sea-policy-navigating-russia-west/>. (дата звернення: 03.03.2021)
37. Lesser I. Turkey's Engagement with Modernity. SpringerLink. 2010. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1057/9780230277397_14. (дата звернення: 03.03.2021)
38. Montreux Straits Convention. 1936. URL: http://sam.baskent.edu.tr/belge/Montreux_TR.pdf. (дата звернення: 03.03.2021)
39. Note on the Turkish Straits. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey. 2020. URL: <http://www.mfa.gov.tr/the-turkish-straits.en.mfa>. (дата звернення: 03.03.2021)
40. Onal-Kılıçbeyli E. Turkey's Black Sea-Caucasus Vision and Perspectives. *TSAM*. 2018. URL: https://tasam.org/tr-TR/Icerik/51271/turkiyenin_karadenizkafkasya_vizyonu_ve_perspektifler. (дата звернення: 03.03.2021)
41. Ozarslan B. Security policies in the Black Sea after the cold war and Turkey-Russia relations. *Journal of Turkish World Studies*. 2012. №12. P. 12–36. (дата звернення: 03.03.2021)
42. Petriashvili S. Where is the Black Sea region in Turkey's foreign policy? TPQ. 2015. URL: <http://turkishpolicy.com/article/777/where-is-the-black-sea-region-in-turkeys-foreign-policy>. (дата звернення: 03.03.2021)
43. Piron B., Luis R., Sierra R. The Black Sea: The Energetic Corridor between Europe and Asia. 2016. URL: <https://www.redalyc.org/pdf/110/11046399002.pdf>. (дата звернення: 03.03.2021)
44. Russia and EU at crossroads. The role of the Black Sea region in the European Energy Security. *CORE*. 2009. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/41172151.pdf> (дата звернення: 03.03.2021)
45. The problem of the Turkish Straits. *CIA*. 2020. URL: <https://www.cia.gov/library/readingroom/docs/CIADP08C01297R000500030011-4.pdf>. (дата звернення: 03.03.2021)
46. Tufekci O. Turkey's Black Sea Vision and Its Dynamics. ResearchGate. 2018. URL: https://www.researchgate.net/publication/323947576_Turkey's_Black_Sea_Vision_and_Its_Dynamics. (дата звернення: 03.03.2021)
47. Turkey and the new energy politics of the Black sea region. *Center for International and European studies (CIES)*. 2013. URL: [file:///C:/Users/Home/Downloads/Telagram%20Desktop/NeighbourhoodPolicyPaper\(05\)\(2\).pdf](file:///C:/Users/Home/Downloads/Telagram%20Desktop/NeighbourhoodPolicyPaper(05)(2).pdf). (дата звернення: 03.03.2021)
48. Turkey's energy profile and strategy. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey. 2015. URL: <http://www.mfa.gov.tr/-strategy.en.mfa#:~:text=Turkey%20aimse%20on%20the%20agenda>. (дата звернення: 03.03.2021)
48. Turkey's energy profile and strategy. Ministry of Foreign Affairs of the Republic of Turkey. 2019. URL: <http://www.mfa.gov.tr/%20nuclear,Sinop%20are%20on%20the%20agenda>.
49. Uğur H. The importance of the Turkish Straits and the balance regime provided by the Montreux Convention. 2016. URL: https://atif.sobiad.com/index.jsp?modul=makale-detay&Alan=sosyal&Id=AWZYRBXqHDbCZb_mQz9m. (дата звернення: 03.03.2021)
50. Under the waves: Turkey's Black Sea gas discovery and relations with Europe. *European Council on Foreign Relations (ECFR)*. 2020. URL: https://ecfr.eu/article/commentary_under_the_waves_turkeys_black_sea_gas_discovery_and_relations_wi/. (дата звернення: 03.03.2021)
51. Zamikula M. Security policy and defense of the Turkish republic and its impact on safe situation in the region of the Middle East and the Black Sea. *Strategic Priorities*. 2018.

URL: <https://niss-priority.com/index.php/journal/article/view/47>. (дата звернення: 03.03.2021)

Shokola Y. O. – Student of the Faculty of International Relations, Political Science and Sociology of the Odessa National University named after I.I. Mechnikov

Turkey's security policy in the Black Sea region

The following article describes the evolution of Turkey's security policy in the Black Sea region after the end of the Cold War, emphasizing the conceptual framework on which Turkey's security policy is based. The article indicates that in 2002, after The Justice and Development Party's accession to power, Turkey's foreign policy and security policy vectors have changed. Along with that the article traces the impact of the energy component on the implementation of Turkey's Black Sea strategy and characterized the role of the Black Sea Straits in the context of ensuring the practical implementation of the interests of the Republic of Turkey in the Black Sea region. The Republic of Turkey is an example of a country whose foreign policy is a complex combination of realism and idealism. Realism is primarily concerned with the country's historical past and its geographical location. The idealism of Turkey's course is primarily manifested in a certain messianic nature of the country's foreign policy rhetoric, the belief in the need to strengthen the country's role in maintaining regional and even global security and stability.

Key words: Turkey, security policy, Black Sea region, energy, Black Sea Straits, post-bipolar period.

Рекомендовано до друку
– д. політ. н., проф. Брусиловською О. І.

Стаття надійшла 21.04.2021